

Wollman, Frank

[Melicherčík, Andrej. Jánošíkovská tradícia na slovensku ; Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1959, vol. 8, iss. D6, pp. 113-116

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108712>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

slov tvorba, tvůrčí, tvůrce. Nepovažují rovněž za šťastnou vazbu „aktivní účast lidu na lidové tvorbě slovesné“ (str. 31). Správnější by snad bylo znění: „aktivní účast lidu na ústní tvorbě slovesné“. Do knihy se vloudilo též několik tiskových chyb (str. 90, 225 a 217). To vše nemění nic na skutečnosti, že studie A. Sivka o Ondrášovi je cenným přínosem pro naši folkloristiku, a to jak po stránce tematické, tak po stránce metodické. Klade základy k celistvému pohledu na zbojnictví a zbojnickou poesii z posic marxismu-leninismu.

Jaroslav Mandát

Andrej Melicherčík, Jánošíkovská tradícia na Slovensku. (SAV, Bratislava 1952.)
Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu (Naše vojsko, Praha 1956).

První práce se zabývá v I. kapitole historickým pozadím vzniku jánošíkovské tradice, v II. kapitole historickou postavou Juraja Jánošíka, v III. kapitole jánošíkovskou tradicí v slovenském folklóru, v IV. kapitole jánošíkovskou tradicí v slovenské literatuře. V připojených materiálech podává lidové písně a rozprávky jánošíkovské, akta soudního procesu a některé výtvary pololidové i literární výtvary jánošíkovské, nakonec bohatou bibliografii předmětu.

Hned na počátku řeknu, že práce vychází z dobré znalosti předmětu, z erudice odborně metodologické, která se stále ověřuje a dokládá citáty z klasiků, někde až upřílišněné, jako hned v úvodě.

Když Melicherčík uvádí Stalinovy příklady lidových revolučních osobností Bolotnikova, Razina, Pugačova, bylo by snad třeba hned měřit s historickými osobnostmi toho druhu historického zbojníka Jánošíka — aspoň náznakem. Revoluční vření mezi poddaným lidem, a to nejen slovenským za Františka Rákócziho II. patřilo by se osvětlit už v úvodě.

Prohlášení, že „Jánošík bol zbojník, ale u neho, ako aj u mnohých iných, je zboj aktom spoločenskej vzbury“ (str. 12), je deklarativní. Historické materiály soudního procesu ukazují skupinu lupičů, olupujících zejména kupce, ženy (ženu oficíra, „kňazovku“, farárku hodili do vody, zastřelili zákeřně kněze, pijetcho ze studánky); cílem této skupiny bylo získat peníze na pití a skvosty na obdarování frajerek. Bylo by tedy třeba hned přesně rozlišit, co je historická skutečnost a co je kolektivní lidové vytváření hrdinského typu, bojovníka proti pánům, zbojníka, který here bohatý a dává chudým.

Správné je odlišení kultu zbojníka Jánošíka od jánošíkovské tradice, která má daleko větší význam; lid kolektivně vytváří revolučního hrdinu (str. 13—14). Ovšem sám si nedovedu představit jánošíkovskou tradici bez kultu zbojníka-bojovníka. Sám kult v lidu je pobídka a podmínkou rozvoje tradované fabulace, toho, co se krátce zve tradicí. V úvodě připomíná autor splétání postavy jánošíkovské se Simplicissimem ze strany zastánou feudalismu. K spleťtí otázce vrací se Melicherčík později, stejně jako k ostatním naznačeným problémům (tradice v literatuře a pozdější vývoj až do přítomné doby).

Omezení výzkumu jánošíkovské tradice na slovenskou oblast je jistě správné, nikoli jeň pro nebezpečí „formální komparativistiky“ (str. 17 — víme, že se nyní, r. 1958, toto nebezpečí nepokládá za tak hrozivé jako r. 1952, kdy byla tištěna Melicherčíkova kniha), ale prostě pro nedostatek monografického zpracování také ze strany polské a ukrajinské. Teprve potom bude se moci přistoupit k typologii karpatského zbojníka.

V osvětlení historického pozadí vzniku jánošíkovské tradice, které pokládá Melicherčík za hlavní úkol své práce, provádí autor velmi podrobným výkladem sociálně politických poměrů už od 15. století, zejména společenských vztahů okolo povstání Jiřího Dózi a uzákonění feudálního vykořisťování v Tripartitu Verbőczyho, dále vylíčením boje mezi císařským dvorem a uherským magnátskem za tureckého nebezpečí, který zachvátíl i drobnou šlechtu, měšťanstvo a konečně také lid. Zde by se žádalo vylíčení rozdílu mezi cítěním lidu maďarského a slovenského (ovšem i lidu jiných národností). Víra v „dobrého císaře“, která se projevuje někde i v jánošíkovské tradici (Jánošík byl podle některých povídek císařským kapitánem apod.), je něco podobného jako víra „ruského lidu a jeho hrdinů v dobrého cara“, jak o tom mluví Stalin ve výroku, citovaném autorem.

Deklarativně zní, že lidové masy slovenské přijaly politický program uherské šlechty z bojů proti Vídni (str. 31). Byly to snad především maďarské masy lidové, které žádají Rákócziho, aby se stal jejich vůdcem. „Zemanská svoboda“ v proklamaci Rákócziho z r. 1703 mluví jednoznačně. Autor sám (str. 32) připomíná, že je to „boj za práva feudálů“. Počáteční lidový ráz povstání, které chtěli velkostatkáři a zemani udusit, zdá se být nesporný. Spojení lidu maďarského, slovenského, ukrajinského žádalo by si osvětlení. Dobře je charakterisované otupení třídního ostří rolnického povstání pod vedením Rákócziho, zaměření proti Vídni, rozpory v postupu jednotlivých feudálů proti povstalcům a konečné zneužití rolnického zápasu z prvního období.

Sliby Rákócziho z konce roku 1708 (věčná svoboda bojujícím a osvobození vdov po padlých od daní) a feudální postup těch, kteří měli v rukou moc, konečný rozklad povstání jsou naznačeny. Doba likvidace povstání Rákócziho, přeměny starých feudálních panství v nové velkostatky s obrovskými plochami poddanské půdy a ochuzením rolnických mas. zrodily podle Melicherčika jánošíkovskou tradici. Co předcházelo před tím (byly jistě povídky o zbojnicích), autor neuvádí. Zbojníci byli už před dobou povstání Rákócziho, kolovaly také pověsti a písně o nich; Jánošík byl jeden z mnohých zbojníků své doby.

Tím se zabývá Melicherčik v druhé knize „Juraj Jánošík“ na základě nejnovějších prací, tak zejména Wład. Ochmańskiého *Zbojnictwo góralskie* (Warszawa 1950) a studie Alex. Húšča v y, *O činnosti zbojnických družin na severovýchodnom Slovensku na konci 15. storočia* (1956). Sám Melicherčik klade rozkvět karpatského zbojnictva do 17. a 18. století. Podle Ochmańskiého seznamuje Melicherčik v této druhé knize zejména s příčinami povstání podhalských goralů, s nově zaváděnou „panštinou“ na panství Komorowského, s nezdarem povstání, potlačeného králem Vladislavem IV. r. 1633, s formami protifeudálního boje v partyzánském zbojnictvu a s novým výbuchem povstání goralů pod vedením Kostky Napierského ve vztahu k povstání Bohdana Chmelnického.

Také kapitola Předpoklady vzniku zbojnictva na Slovensku doplňuje výklady knihy prv. Tak zejména se mi zdá vhodné osvětlení postavení a společenských vztahů tzv. šoltýsa a bohatých sedláků k poddaným, postavení kněží. Náčrt postavy slezského zbojníka Ondráse a vůbec zbojnictva moravsko-slezského, dále haličsko-ukrajinských „oprišků“ a „černých chlapců“, z nichž vyrostla postava Oleksy Dovbuša, skutečného nepřítele panských sidel, letmo dokresluje politicko-sociální poměry a reální podklad lidové zbojnické fabulace. Melicherčik mohl užít i studií o Ondrášovi od Aloise Šivka. Zde bude třeba při budoucím srovnávacím vyšetření zbojnické tradice nasadit páku: nemůže být sporu o tom, že historický Ondráš a historický Dovbuša ztělesňovali už daleko lépe ideál zbojnického hrdiny než historický Jánošík: motivy jejich vědomé protifeudálního boje se dostávaly do zbojnické tradice, jejímž středem se stal Jánošík. Motivы přepadání panských sidel a rozdávaní peněz chudým lidem se přenášely a dotvářely ve fantasmii lidu. Také motivace odhodlání k boji proti pánům po křivdě, spáchané na rodině, stává se migrujícím motivem.

Historickou postavu Juraje Jánošíka ukazuje Melicherčik podle soudních protokolů hrdelního procesu. Některé rysy osvětluje z vlastního stanoviska. Tak např. pokládá za nepochybné, že „sa Juraj Jánošík nehlásil medzi cisárskych žoldnierov dobrovoľne“ (*Juraj Jánošík*, str. 65). Vylíčení Löwenburgova hospodářství na strečnianském panství, které dostal jako stoupence císařův po palatinu Wesselényi, spojenci Zrinského a Frankopana ve spiknutí, je vítané. Souvislosti historického zbojnictva osvětluje zejména fakt, že Uhorčikova skupina zbojnila už několik let před vstupem Jánošíkovým, především na Moravě a ve Slezsku. To ukazuje na společný historický podklad karpatské fabulace zbojnické. Naopak jsou zase doložené návštěvy zbojníků z Moravy, Slezska, Polska na Slovensku. Otázky kladené při vyšetřování zbojníků Jánošíkovy družiny směřovaly k zjištění souvislosti.

Melicherčik předesílá výkladu jánošíkovské tradice ve folklóru obšírný folkloristický úvod, založený zejména na názorech Gorkého. To je druhý pól práce. Melicherčikovi se podařilo doložit tvořivou sílu lidového kolektivu v zbojnické tradici. Přesto myslím, by nebylo zbytečné připomenout protiklad této velké fabulační síly a dost nevýrazný historický podklad v postavě Jánošíka samého. Mním, že nebylo třeba povyšovat historického Jánošíka, stejně jako Uhorčika, Surovce a jiné zbojníky na vědomé protifeudální bojovníky. V zbojnické tematice karpatské právě její podobnost a souvislost u lidu všech národností prokazuje jednak podobné podmínky politicko-sociální, jednak solidaritu v protifeudálním boji. Příklady lidové tvorby jánošíkovské, které uvádí Melicherčik v tomto oddíle, jsou většinou bez bližších údajů o vyprávěči, místě kolování a zápisu; bohužel chybí většinou i údaje, odkud jsou povídky a písně vzaty. Některé z uvedených textů jsou zřejmě nelidové. Jistě by zasloužilo podrobnější prozkoumání, kdy a jak se udomácnila motivace Jánošíkova odchodu na zboj (umoření otce a matky nebo zmrhání sestry, ženy). Melicherčik to klade až do druhé poloviny 19. století; připomene vliv knižní jenom nejisté. Práví: „Tato motivácia dostala sa, myslím, do folklóru z literatúry“ (*Jánošíkovská tradícia*, 78). A práce je to důležitý klíč ke vši folklórní tradici jánošíkovské, která od drobných, třídně nevýrazných povídek lidových se vyvíjí za vlivů umělé slovesné tvorby pronikající buržoazie. Srovnáním se problematika ujasní: pugačovský folklór se rozvíjí mohutně hned po události, protože bylo o čem zpívat a vykládat (nejmňuje úmyslně razinovský jako historicky vzdálenější). Hajducká píseň bulharská a srbská jsou téměř současně odrazy události.

Autorův výklad o jánošíkovské tradici v slovenské literatuře potvrzuje úzkou spojitost lidové kolektivní a umělé individuální tvorby jánošíkovské, jako by na doklad toho, že feudální vztahy se na Slovensku a stejně v celých Uhrách udržely déle než jinde. Slovenská maloburžoazie, dorůstající z lidu, nese dále boj slovenského rolníka proti cizímu majiteli půdy. Na tom základě stojí také další rozvíjení jánošíkovské tematiky. Melicherčík správně vychází z realistického zobrazování nevolnického otroctví rolníka ve zbojnické, zvláště jánošíkovské tematice. Prohlubování nespravedlivosti a neudržitelosti feudálních vztahů musilo být úkolem pokrokové buržoazie, nositelky národního povědomí slovenského. Této skutečnosti třídní a sociální nebylo a nemohlo být ještě v osmdesátých letech 18. století. Proto se také objevuje v slovenské literatuře jánošíkovská tematika „Znamenitou kázní“ r. 1785 jako moralisující beletrie. Doplnky k Brtáňově studii o tom pokládám za správné. Brtáňovo východisko srovnáváci, jak je Brtáň našel u Krzyżanowského, doplňuje Melicherčík politicko-sociálními vztahy; přesto motiv kázně je příklad, jak bude nutné podrobit srovnávacímu rozboru celou zbojnickou tematiku a odělit motivy a tvary slovesné, které mají kolektivní lidový výbrus („šlifovku“), od motivů a tvarů literárních, individuálních. Součinnost lidové a literární tradice v tematice jánošíkovské je jedna z nejzajímavějších kapitol. Melicherčík přináší už několik důležitých poznatků pro vývoj v době Tablicové.

Zbojnické skladby z mikulášského sborníku hodnotí Melicherčík správně jako jarmareční. O další jejich filiaci se Melicherčík nepokouší. Podle toho, co sám náhodou vím o skladbách toho druhu (např. o jarmarečních písních o zavraždění Waldštejna), soudím na velmi starou tradici, která má patrně vlastní haluz moravsko-slovenskou, dostatečně doloženou opisy v sborníku mikulášském. Už od čtyřicátých let 17. století existují např. jarmareční, pololidové skladby waldštejnské, kde zavražděný Waldštejn žalostí nad svým osudem, podobně jako uvězněný Surovec. Lyricko-elegický tón lidové písně jánošíkovské je charakteristický.

Vliv skladeb mikulášského sborníku vidím též u Šafaříka (motiv zbojnických zbraní) i u Kollára (oblečení zbojníků). Melicherčík správně hodnotí vysoko Šafaříkovy skladby, zejména Slavení slovanských pacholků v Tatranské múze. R. 1814 je to — podle mého mínění — rozmezná báseň, daleko spíše než Kollárův rukopisný Vlastenec z r. 1819.

Spojení revoluční tradice jánošíkovské se slovenskou náladou v Šafaříkově Slavení je jedinečné. Povrchní chápání jánošíkovské tradice v Kollárově Slávy dceři z r. 1832 (Acheron, znělka 68, 69) Melicherčík nijak v první knize nekomentuje, ačkoli je to jeden z pádných dokladů o Kollárově nezakotvenosti ve vlastní tradici slovenské tvorby lidové i umělé. To, co praví v druhé knize (str. 113), mohlo by čtenáře uvést v omyl. Nechybí tu u Kollára jen „zvýraznenie sociálnej náplne“, ale zbojníci na ulicích v pekle znamenají podobný odsudek zbojnictví a Jánošíka zvláště, jako je v Znamenité kázní moralisty ze Starých novin literního umění z r. 1785. Kollár básnícky uskutečňuje předpověď a očekávání kazatele, že se zbojníci dostanou do pekla. Souvislost je jasná. Není zde místo zaujmout stanovisko ke všem jednotlivým nálezům Melicherčíkovým (jsou zde např. velmi bystré pohledy na hru Zdychavského, na Kráľovy Výlomky jako na pokračování revolučního odkazu lidových mas u příslušníka revoluční slovenské maloburžoazie). Nejasné se mi zdají poznámky o realismu jánošíkovské tradice (str. 129). Bylo by snad lépe přímo mluvit o konkrétních třídních potřebách lidu a jejich slovesném odrazení, jak na to naráží Melicherčík později (na str. 136).

Materiál jánošíkovské tradice v literatuře se Melicherčíkovi v druhé knize objevil jasněji už proto, že si předmět rozdělil podle slovesných rodů a že přihlížel také k hudbě, výtvarnému umění a okrajově k filmu. Zdařilo se mu zde mnoho krátkých výstižných charakteristik, zejména význam Šafaříkovy básně je tu více podtržen. Také zhodnocení přelomového významu Bottovy Smrti Jánošíkovy je vyváženo ze sociálně politické situace a je zdařilé; fantastičnost, mystičnost, pesimismus jsou tu správně odděleny od vlastní lidové tradice.

Postřehy o spojení jánošíkovské tradice se Simplissimem na počátku literárního ztvárnění a později po stu letech s Rinaldem Rinaldini — podle mého názoru — nelze přičíst stejným právem „buržoazii“ (Jánošíkovská tradícia, str. 160). Konečně z buržoazní literatury vyrostla i hra Mahenova, dosud nejlepší zpracování tematiky, jež Melicherčík hodnotí kladně.

V závěru prvé knihy charakterisuje Melicherčík správně postavu „Lidového rolnického revolučního hrdinu“ ve folklóru. Zde jistě je ideální Jánošík-zbojník, u kterého „zboj bol akčom spoločenskej vzbury“. Velmi pěkně praví Melicherčík: „Jánošík stáva sa takto súčasne v predstavách ľudu takým veľkým, akej výšky a sily dosahuje kolektívna energia ľudu, aké sú jeho túžby a aspirácie“ (str. 167). Schází mi zde jen rozdíl mezi historickým Jánošíkem a touto kolektivní zbojnickou tvorbou, která se začala už dávno předtím, než se

Jánošík narodil. Jméno historického Jánošíka přešlo na činy a výčiny známých i neznámých zbojníků, kteří vykonali skutečně výrazné protifeudální kousky. Jánošík-Popelvář lidových povídek je hned na počátku folklórní tradice dokladem toho, že historický základ odrazový pro lidovou tvorbu byl nepatrný. Neobyčejně vysoké hodnocení jánošíkovské tradice „v organizování revolučního vědomí lidových mäs do boja proti vykorisťovateľským triedam vôbec“ (str. 170) v Závěru, mělo by být ukázáno v hlavním textu. Také problematika cyklisace a třídní diferenciacie, na které naráží Závěr, mohla být ukázána už dříve, na materiálu samém.

V Závěru vynikají synteticky některé nálezy, které se ztrácely v předchozí analýse. Zejména pokles revolučnosti jánošíkovské tradice v literatuře po nezdařené revoluci 1848—1849 za upevnění buržoazie, vzestup zase až u Záborského v sedmdesátých letech, a hned nato po rakousko-uherském vyrovnání falsifikace lidového původu Jánošíkova a záměna revoluční tematiky avanturně milostnou (Marschall-Petrovský, Bohuň, Hrušovský aj.).

Uhrnem: Autorovi se podařilo ukázat velký význam jánošíkovské tradice ve folklóru a její zhodnocení v literatuře. Zdařilo se mu také podle hlavního předsevzetí ukázat historické podmínky zrodu zbojnické tradice vůbec a jánošíkovské zvláště. Melicherčík soustředil k tomu značný materiál, vysvětlil ho ze společensko-historických situací. Omezil se sice jenom na materiál slovenský v první knize, ale v druhé knize má již náběhy k vyšetření zbojnické tradice karpatské, ze které je třeba ještě jánošíkovskou tradici osvětlit. Marxistická metoda a znalost nejnovějších folklóristických postupů sovětských hlásí se v Melicherčíkových pracích naléhavě.

Frank Wollman

Emil Utitz, Klasický žurnalista Egon Ervín Kisch. (Roku 1958 vydal Orbis za spolupráce Novinářského studijního ústavu v Praze; stran 137.)

Uplnulo deset let od smrti E. E. Kische († 31. března 1948). Toto výročí znovu připomnělo velké dědictví žurnalisty, o němž Henri Barbusse napsal: „Nikdy si nikdo nezasloužil oslavy víc než tento talentovaný a energický muž, který tak obdivuhodně pochopil pravou úlohu intelektuála, skutečně společenské poslání spisovatele. Patří k těm, kdož udělali z reportáže, z umění přímého pozorování, z obrazů a fresek bezprostředně vyňatých z velkého panoramatu života, literární útvar prvního řádu. A dal svůj talent spolu s odvahou a houževnatostí bojovníka do služeb veliké věci emancipace člověka a sociální spravedlnosti.“

Přichází proto vhod překlad monografie, kterou r. 1956 vydalo nakladatelství Aufbau-Verlag v Berlíně. Sotvakdo jiný (mimo reportérova manželku) mohl podat zasvěcenější obraz o pestrém životě E. E. Kische nežli Emil Utitz, známý filosof a estetik, někdejší profesor na německé universitě v Praze. Stýkal se totiž s Kischem více nežli padesát let. S Kischovým bratrem, o dva roky starším, stejně jako s pozdějším spisovatelem Franzem Kafkou chodil do školy. I v letech, kdy se Kisch vrátil do vlasti z Mexika, mohl Utitz sledovat světově proslulého žurnalistu zblízka. Připočteme-li k tomu autorovu důvěrnou znalost Prahy, našli jsme „osobní“ důvody, které Utitze k napsání této monografie přímo předurčovaly. Knihu zamýšlel autor přinést Kischovi k sedmdesátinám. Předčasná smrt E. E. Kische její vydání uspisila, ostatně na štěstí, protože Utitz sám zemřel r. 1956.

Nieméně jeden z důvodů, a možná, že to byl důvod, proč Utitz o Kischovi psal, rozhodující, leží v samé podstatě tematu: v třídění a hodnocení díla světoznámého žurnalisty — mistra reportáže. Utitz nesdílí názor některých germanistů, že reportáž nepatří do literatury. Podle jeho mínění, a ie to hledisko nepochybně správné, „reportáž je dalším krokem na cestě realistické umělecké tvorby. Je to nezbytný krok, za daných společenských a hospodářských poměrů naprosto nevyhnutelný. Je to krok, který opouští oblast umění jen tehdy, je-li falešný“ (str. 169). Utitz vidí reportáž jako osobitý a svěprávný druh slovesné tvorby, jako analogon portrétu ve výtvarném umění.

Ačkoli mohl těžit z dlouholetého přátelství s Kischem, z jeho údajů a vzpomínek, Utitz si práci na monografii nijak neusnadňoval. Zevrubně prostudoval Kischovo dílo a namnoze z něho vycházel i při samém tvaru a podání studie, která se všemi prostředky brání tomu, aby byla nudná nebo aby podávala fakta neověřená.

Dvacet kapitol své monografie rozvrhl autor takto: úvodní část koresponduje s kapitolou závěrečnou — zatím co první podává začátky Kischova žurnalistu v pražských německých denících Prager Tagblatt a Bohemia i jakási prolegomena práce, jež si Kisch hleděl ověřovat na velkých vzorech minulosti (s tím souvisí vydání sborníku *Klasický žurnalismus* — r. 1923), poslední se kruhem vrací k východisku knihy, shrnující, že Kisch se zařadil svým dílem mezi novinářské klasiky. Až do kapitoly desáté postupuje Utitz veelku chronologicky. Sleduje vlivy rodiny na Kischův růst. Otec, obchodník suknem,